

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 7 - Number: 26 p. 187-206, Winter 2023

Deyimler Özelinde, Van Ağzındaki Azerbaycan Türkçesi İzleri* ** *Traces of Azerbaijani Turkish in Van Dialect, Particularly in Idioms*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1393002>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
19.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
11.12.2023

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
30.12.2023

Asya Studies

Dr. Hami Akman

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türk
Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Yeni
Türk Dili Bilim Dalı
hamiakman@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8787-2319

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Yayın Etik Kurul Başkanlığının 11.05.2023 tarih ve 15636 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili olarak gelişen Türkçe, bundan sonra çeşitli sahalarda başka yazı dilleri ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yazı dillerinden birisini de Batı Türkçesi oluşturmaktadır. Batı Türkçesi, bugünkü Türkiye Türkçesi, onun oluşumundaki ilk halkayı oluşturan Eski Anadolu Türkçesi ve onun devamı olan Osmanlı Türkçesini içine alan dönemin adıdır. Batı Türkçesinde 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki farklı lehçe meydana gelmiştir. Azerbaycan Türkçesi sadece Azerbaycan sahasında değil; Türkiye’de de özellikle Doğu Anadolu ağızlarında etkisini göstermiştir. Bu ağızlardan birisi de Van ağızıdır. Van ağızı gerek ses gerek şekil bilgisi noktasında birçok yönden Azerbaycan Türkçesi özelliği taşımaktadır. Ancak söz konusu ağız zamanla Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla yakın teması neticesinde Azerbaycan Türkçesi özelliklerinden yavaş yavaş sıyrılıp bir Türkiye Türkçesi ağızı olma yolunda seyretmektedir denilebilir. Azerbaycan Türkçesinin Van ağızındaki izleri, söz varlığında da izlenebilmektedir. Söz varlığının önemli bir yönünü deyimler oluşturmaktadır. Deyimler, genelde en az iki kelimedenden oluşan, mecaz anlam kazanmış kalıp ifadelerdir. Deyimin kalıp ifadelerden oluşması, onların değişmeden günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bunlar, söz varlığı tespitinde önemli veriler sunabilmektedir. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinin söz varlığı Van ağızında deyimler özelinde ele alınmıştır. Toplamda 110 deyim incelenmiş ve bunların Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan deyimlerden farklı olmasına dikkat edilmiştir. Makale, bir derleme çalışması olması nedeniyle *kaynak kişilerle* görüşülmüştür. Bu kişilerle ilgili bilgiler çalışma sonunda sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Van Ağızı, Deyim

Abstract

Turkish, which developed as a single written language until the 13th century, started to emerge with other written languages in various fields after that. One of these written languages is Western Turkish. Western Turkish is the name of the period that includes today's Turkey Turkish, Old Anatolian Turkish, which forms the first link in its formation, and Ottoman Turkish, which is its continuation. Since the 17th century, two different dialects of Western Turkish have emerged: Ottoman Turkish and Azerbaijani Turkish. Azerbaijani Turkish is not only in Azerbaijan; It has also shown its influence in Turkey, especially in Eastern Anatolian dialects. One of these dialects is the Van dialect. Van dialect has the characteristics of Azerbaijani Turkish in many aspects, both in terms of phonetics and morphology. However, it can be said that over time, as a result of its close contact with Turkey Turkish and its dialects, the dialect in question is gradually losing its Azerbaijani Turkish characteristics and is on its way to becoming a Turkey Turkish dialect. Traces of Azerbaijani Turkish in the Van dialect can also be seen in its vocabulary. Idioms constitute an important aspect of vocabulary. Idioms are formulaic expressions that generally consist of at least two words and have a figurative meaning. The fact that the idiom consists of formulaic expressions has enabled them to survive unchanged until today. Therefore, these can provide important data in determining vocabulary. In this study, the vocabulary of Azerbaijani Turkish is discussed specifically in terms of idioms in Van dialect. A total of 110 idioms were examined and care was taken to ensure that they were different from the idioms used in Turkey Turkish dialects. Since the article is a compilation study, source people were interviewed. Information about these people is presented at the end of the study.

Keywords: Azerbaijani Turkish, Van Dialect, Idioms

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akman, H. (2023). Deyimler Özelinde, Van Ağzındaki Azerbaycan Türkçesi İzleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(26), 187-206.

GİRİŞ

Batı Türkçesinin başlangıç dönemini Eski Osmanlıca (Altosmanische), Eski Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi adlarıyla da anılan ancak genellikle Eski Anadolu Türkçesi olarak bilinen dönem oluşturmaktadır. 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili hâlinde gelişen Türkçe, bu tarihten itibaren çeşitli lehçelere ayrılarak gelişimini çeşitli sahalarda sürdürmeğe başlamıştır. Bu sahalardan birisi de Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin yaşadığı batı sahasıdır. Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin ikinci döneminde gelişim göstermiştir ve şu anda Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Irak'ta konuşulmaktadır (İlker, 1997: 1).

Batı Türkçesi zamanla Doğu Anadolu sahası ile Azerbaycan sahasını içine alan Doğu Oğuzcası ile Batı sahasını içine alan Osmanlıca şeklinde iki ayrı dala ayrılmıştır. Bunlar arasında başlangıçta büyük ayrılıklar görülmesi de 17. yüzyıldan sonra daha belirgin ayrılıkların görülmesiyle birlikte doğu ve batı Oğuzcaları meydana gelmiştir. Ancak buna rağmen iki ayrı yazı dilinin meydana gelmesini gerektirecek kadar farklılıklar söz konusu değildir. Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesi “tek yazı dilinin kardeş iki dairesi sayılabilirler” (Ergin, 2012: 15). Azerbaycan Türkçesi *Doğu Türklüğü* ile *Batı Türklüğü* arasında tarih boyunca bir köprü vazifesi görmüş ve bu durum bugün de devam etmektedir. 16. yüzyıldan sonra özellikle Osmanlı-Safevi çekişmeleri Anadolu ve Azerbaycan'da iki ayrı şivenin oluşmasında etkili olmuştur (Altaylı, 2018: 4).

Azerbaycan edebî dilinin ilk dönemi, Klâsik Azerbaycan Türkçesi olarak da bilinen ve 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemin başlıca temsilcileri, Fuzulî, Hatayî, Habibî gibi isimlerdir. 19. yüzyılın ortaları ile 20. yüzyılın 30'lu yıllarına kadarki geçiş dönemini geride bırakan Azerbaycan Türkçesi, 1930'lu yıllarda günümüz Azerbaycan yazı dili dönemine girmiştir. Mirza Fethal Ahuntzâde, Hasan Bey Zerdabî, Miraz Elekber Sâbir, Hüseyin Câvid gibi isimler, geçiş döneminin başlıca temsilcileri arasındadır (Ercilasun, 2013: 430).

14. yüzyıldan itibaren aynı doğrultuda ilerleyen Azerbaycan Türkçesi, 1828'de Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasıyla bu özelliğini kaybetmiştir. Bugün Güney Azerbaycan'da yazı dili Farsçadır; bu yüzden Azerbaycan Türkçesinin yazı dili merkezi Kuzey Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da 1929 yılına dek Arap alfabesi kullanılmıştır. 1939'dan sonra Kiril alfabesine geçilmiştir. 1992'den itibaren kullanılmakta olan Latin alfabesi ise 2001 yılında resmî alfabe olarak onaylanmıştır (Buran & Alkaya, 2007: 73-74).

Azerbaycan Türkçesi ile gerek ses ve şekil gerekse söz varlığı açısından büyük oranda benzerlikler gösteren Van ağzı; Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç) ağızları ile birlikte Anadolu ağızları sınıflandırılmasında Doğu Grubu Ağızları arasında değerlendirilmektedir. Bu grupta, arka damak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen ünlü kalınlaşmaları, ek ünlülerde meydana gelen yuvarlaklaşmalar, arka damak ünsüzü ğ'nın iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması, hece ve kelime sonunda “k>h” değişmesi gibi belli başlı ses özellikleri öne çıkmaktadır (Karahana, 2022: -67).

Bugün Van küresin ağzı olarak da anılan Van ağzı, Azerbaycan Türkçesi ve ağızlarıyla olan ortak özelliklerini Türkiye Türkçesi ve ağızlarının tesirinde kalmasıyla birlikte büyük oranda yitirmiştir. Böylece Van ağzı, artık Azerbaycan Türkçesi ağzı olma hüviyetini büyük oranda yitirmiş ve *Azerbaycan kökenli Türkiye Türkçesi ağzı* hâline gelmiştir (Bulak, 2021: 1565).

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının Van ağzındaki yansımalarını deyim özelinde tespit etmektir.

Deyim, en az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış söz dizileridir. Deyimi oluşturan kelimeler kendi gerçek anlamından uzaklaşarak mecaz bir anlam kazanır. Türkçenin deyim varlığı açısından zenginliği ilk kullanıldığı dönemden itibaren bilinen bir özelliktir. Bu zenginliğe Türkçenin batı kolunu oluşturan Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesiyle ağızlarında da rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları arasında sayılan, ancak Azerbaycan Türkçesi özelliklerini de koruyan Van ağzında, deyimlere diğer ağızlarda olduğu gibi sıklıkla rastlanmaktadır.

YÖNTEM

Yukarıda da değinildiği gibi Van ağzında, Azerbaycan Türkçesinin birçok özelliğine rastlanmaktadır. Bunlar ses ve şekil bilgisi açısından ele alınmıştır (Bulak, 2021: 1553-1568). Bu çalışmada ise Van ağzında, Azerbaycan Türkçesinin söz varlığı noktasındaki izleri ele alınmıştır. Bu söz varlığı sadece deyimlerle sınırlı tutulmuştur. Çünkü deyimlerin gerek anlamının gerek bünyesinde yer alan kelimelerin kolay kolay değişmeme özelliği, onların diller arasındaki ilişki hususunda

“muhafazakâr” dil birlikleri olmalarını sağlamıştır. Van ağzında Azerbaycan Türkçesiyle birçok ortak deyim tespit edilmiştir. Bunlara derleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Derlemelere, mülakat ve sohbet esnasında büyük oranda ses kayıt cihazlarından faydalanılarak ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra hatırı sayılır miktarda video ve yazılı notlar da söz konusudur. Bu deyimler daha sonra orijinal kullanımının korunmasına özen gösterilerek yazıya aktarılmıştır. Azerbaycan Türkçesindeki deyimlere ulaşma noktasında yararlanılan eser Seyfettin Altaylı’nın, 1985 yılında başlayıp 1994 yılında bitirdiği, iki ciltten oluşan ve 22.807 deyim içeren (Altaylı, 2005: 7) *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü* adlı kitabıdır. Bu eserin yanı sıra *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati* adlı sözlükten de faydalanılmıştır. Deyimler tablo hâlinde verilmiştir. Tablonun ilk sütununda Van ağzındaki deyim, ikinci sütunundaysa Azerbaycan Türkçesindeki deyim yer verilmiştir. Van ağzındaki deyim başta orijinal biçimi yer almaktadır. Bundan sonra parantez içinde deyim günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklaması, örnek cümlesi verilmiştir. Daha sonra, parantez içinde “kaynak kişi”yi temsilen “K” harfi kullanılmış ve bunların hangi kişi olduğunun belli olması için bu harfin karşısında rakamlar kullanılmıştır (K:1, K:2 gibi). Derlemede 9’u kadın olmak üzere toplamda 20 “kaynak kişi”yle görüşülmüştür. Derleme yapılan “kaynak kişi” bilgileri çalışmanın sonunda bir tablo üzerinde gösterilmiştir.

DEYİMLER

Van ağzı ile Azerbaycan Türkçesinde 110 ortak deyim tespit edilmiştir. Bunlar aşağıdaki tablo üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Van Ağzında Azerbaycan Türkçesi İzlerini Yansıtan Deyimler

Van Ağzı	Azerbaycan Türkçesi
ağzını (teyh bi sefer) açıp yummağ [Ağzını (sadece bir kez) açıp yummak] “Ölmek üzere olmak, son nefesini vermeğe yaklaşmak.” - <i>Valla nêce koydım, ağzını teyh bi sefer aşdı yümdê ~ yümdê</i> “Valla nasıl vurdum, öldü âdeta.” (K: 20)	ağzını açıb yummaq: Ruhunu teslim etmek üzere olmak, ölmek üzere olmak (Altaylı, 2005: 41a).
ağzını boş biraħmamamağ / koymemağ (Ağzını boş bırakmamak) “Sürekli bir şeyler yiyip içmek, ağzı hep dolu olmak.” - <i>Hêş ağzını boş koyê be bira zayıflıye</i> “Hiçbir şey yemeden durmuyor ki biraz zayıflasın.” (K: 28)	ağzını boş qoymamaq: Çenesi boş kalmamak, durmadan bir şeyler yemek (Altaylı, 2005: 41b).
ağzını eymağ¹ (Ağzını eğmek) “Alay etmek, yüzünü şekilden şekilde sokarak karşıdakini çoğu zaman taklit ederek onunla eğlenmek, ona alay etmek.” - <i>Ne biçim yetim böyüdüdile ya; adamın ağzını eyêle ya</i> “Nasıl çocuk yetiştirmişler ya; insanla ala ediyorlar ya!” (K: 5)	ağzını öymək 1- Dudak bükmek, alay etmek. 2- Memnuniyetsizliğini ifade etmek, beğenmemek, yüzünü ekşitmek (Altaylı, 2005: 42a).
arħa durmağ (Arka durmak) “Arka çıkmak, destek olmak” - <i>Öz işan bağ; kimseye de arħa durme!</i> “Kendi işine bak, kimseye de destek olma!” (K: 6)	arxa durmaq: Arka çıkmak, birine arka çıkmak, desteklemek, müdafaa etmek (Altaylı, 2005: 62b).
az kale / kaledê / kalmidê ~ kalmışdı (Az kalsın / kalmıştı / kalıyordu) “Az daha, neredeyse, olmak üzereyken son anda olmadı anlamlarında kullanılan bir ifade.” - <i>Az kale düşêdim</i> “Az daha düşüyordum” (K: 14); <i>az kalmışdı araba bize vure</i> “Az daha araba bize çarpıyordu.” (K: 41)	az qala (qalmışdı): Az kalsın, hemen hemen, neredeyse, bir işin olması, gerçekleşmesi, bitmesi çok yakinken olmadığını anlatır (Altaylı, 2005: 78a).

¹ Van ağzı *ağzını eymağ* deyiminin yanı sıra sıklıkla *ağzı gözünê ~ gözüne eymağ* deyimine de yine aynı anlamla rastlanmaktadır. Söz konusu *ağzını eymağ* deyiminde Azerbaycan Türkçesinde görülen ikinci anlama rastlanmaz.

<p>başın tükü kede (Başının tüyü kadar) “Çok fazla, sayılamayacak kadar fazla, haddinden çok.” -<i>Başın tükü kede; yanı çoh emeyh sındırmışem, başın tükü kede ohımıšem</i> “Başının tüyü kadar; yanı çok emek çekmişim, başındaki tüyler kadar okumuşum...” (K: 1-5)</p>	<p>başının tükü (tükleəri) (sayı) (qəđər): Haddinden çok fazla, çok, sayılamayacak kadar (Altaylı, 2005: 104a).</p>
<p>bi ~ bir nehir ~ bahır (Bir nahır) “Bir sürü, birçok” -<i>Sen gət ba odeye, tam bi nehir adam gelit</i> “Sen git odaya bak, bir sürü adam gelmiş.” (K: 30)</p>	<p>bir naxır Bir sürü (Altaylı, 2005: 119b).</p>
<p>buhçasını ~ buhçasını koltuğına ~ koltuğına vərmağ (Bohçasını koltuğına vermek) “Bir kimseyi işten, evden vs.den rencide edercesine kovmak, kötü bir şekilde evine vs.ye geri yollamak.” -<i>Odı sem adamın buhçasını gēne vėritdile koltuğına ba</i> “İşte senin adamının bohçasını vermişler koltuğına (kovmuşlar) yine bak!” (K: 28)</p>	<p>buxçasını qoltuğına vermək: Birisini çok kötü bir şekilde kovmak (Altaylı, 2005: 133a).</p>
<p>burnı fırdıhlı (Burnu sümüklü) “Burundan sümük, su eksik olmayan, pinti, mide bulandırıcı bir surati olan.” - <i>Köpponun burnı fırdıhlısı he valla</i> “Köpoğlunun sümüklüsü he valla!” (K: 5)</p>	<p>burnu fırtıqlı: 1- Burnu sümüklü, pinti. 2- Suratsız, çirkin (Altaylı, 2005: 134a).</p>
<p>burnını ~ burnunu tutsen ruhi çıheca / çıher (Burnunu tutsan ruhu çıkacak / çıkar) “Çok zayıf, güçsüz, çelimsiz vs. kimseler için genelde alay etmek için kullanılan bir ifade.” -<i>Tööbe éle burnunu tutsen ruhi çıher</i> “Tövbeler olsun, burnunu sıksan ölecek.” (K: 3)</p>	<p>burnunu sıksan (tutsan) canı çıkar: Burnunu sıksan canı çıkar, çok zayıf ve güçsüz kimseler için kullanılır (Altaylı, 2005: 135b).</p>
<p>burnunnen danışmağ / konişmağ (Burnundan konuşmak) Anlaşılmaz şekilde, mızıldanarak, burundan konuşmak.” - <i>Eynı dayısı kımın de burnunnen danışe deyil?</i> “Aynı dayısı gibi burnundan konuşuyor, değil mi?” (K: 5)</p>	<p>burnundan danışmağ Anlaşılmaz şekilde konuşmak, burnuyla konuşmak, mızıldanmak, burun kırım etmek (Altaylı, 2005: 134b).</p>
<p>burnunnen düşmağ (Burnundan düşmek) “Çok benzemek, aynısı olmak.” -<i>Ula veh diyesen sem burnunne düşit külbaş!</i> “Ulan başına kül olsun (şaşkınlık anlamında) sanki senin burnundan düşmüş (aynı sen)!” (K: 38)</p>	<p>burnundan düşmək: Çok benzemek (Altaylı, 2005: 134b).</p>
<p>dili bi kerişdı (Dili bir karıştır) “Çok konuşan, yaşına göre fazla ve büyük büyük konuşan” -<i>Özı bıkkededı; dili bi kerişdı ama</i> “Kendisi bu kadardır; dili bir karıştır ama.” (K: 30)</p>	<p>dili bir qarışdır: Dili bir karış, çok konuşan, yaşından büyük laflar edenler için kullanılır (Altaylı, 2005: 183b).</p>
<p>dili bi keriş eşige² çıhmağ / atmağ (Dili bir karış dışarı çıkmak / atmak) “Çok yorulmak, yorgunluktan, çalışmaktan vs. dili dışarı çıkmak” - <i>Sabah bağdım kapı çaldé, aşdım bağdım R'dé, dili bi keriş eşge atmışdı, demağ okkede kaçıt...</i> “Sabah bir (de) baktım kapı çaldı, açtım baktım R'dir, o kadar koşmuştu ki dili bir karış dışarı çıkmıştı.” (K: 1)</p>	<p>dili bir qarış eşiyə çıxmaq: Dili bir karış dışarı çıkmak, yorgunluktan, koşmaktan vs. bitap düşmek, veya çok susamak (Altaylı, 2005: 183b).</p>

² Deyimde geçen *eşg* (*eşik*) kelimesi “dış, dışarı” anlamındadır; nitekim DS’de de “1. Etrah, çevre. 2. Dış, dışarı” anlamlarında verilmiş, ikinci anlamın karşısında Van da tanık olarak gösterilmiştir (DS III, 2019: 792a).

<p>diline / dillere salmaḥ (Diline / dillerine salmak) “Dedikodusu, sözü edilmek, başkasının / başkalarının diline düşmek, diline pelesenk olmak.” -<i>Barê kimseye demeyin ha; herhın diline salmeyin bızı</i> “Bari (bu olanlardan) kimseye bahsetmeyin; el âlemim diline düşürmeyim bizi.” (K: 3)</p>	<p>dilinə salmaq: Diline pelesenk etmek, söz, sohbet, dedikodu veya yaygın söylenti (şâyia) için konu etmek (Altaylı, 2005, 186a).</p>
<p>dilsiz ağızsız (<i>Dilsiz ağızsız</i>) “Ağzı dili yok, zavallı, çaresiz, savunmasız, hakkını savunamayan, gariban vs. anlamlarında genelde bir insana ya da hayvana acındığı ve merhamet edilmesini belirtirken kullanılan bir ifade.” <i>Allah hetrine bu dilsiz ağızsızı biraḥ ko gide</i> “Allah hatırana bu dilsiz hayvanı bırak ki gitsin!” (K: 1). Dilsiz ağızsız bi heyvandı, bira su vër “Zavallı, biçare bir hayvandır, biraz su ver.” (K: 37)</p>	<p>dilsiz ağızsız: Dili ağzı yok, zavallı, biçare, sessiz kimse (Altaylı, 2005: 187b).</p>
<p>el çeyhmemah (El çekmemek) “Vazgeçmemek, sürekli ve ısrarla, karşıdakini rahatsız edecek kadar bir şeyi yapmak.” - <i>El çeyhmê kardaş be men nêdem!</i> “El çekmiyor (vazgeçmiyor) kardeşim, e ben ne yapayım!” (K: 30)</p>	<p>el çəkməmək: Vazgeçmemek, adım adım izlemek (Altaylı, 2005: 215b).</p>
<p>ele öğrenmah (Ele öğrenmek) “Hayvan insanlardan kaçmamak, elinden bir şey yerken uzaklaşmamak.” -<i>Bızım ḥoriz meim elime öörenmişdi</i> “Bizim horoz benden kaçmıyordu.” (K: 5)</p>	<p>elə öyrənmək: (Hayvan) insana alışmak, insandan kaçmamak (Altaylı, 2005: 220a).</p>
<p>emanete ḥıyanetdih êtmah / élemah “(Emanete hıyanetlik etmek / eylemek) Emanete ihanet etmek, emaneti gerektiği gibi koruyamamak.” -<i>Emanete ḥıyanetdih éliyan munaḥıhlerden oler diyi Pêgementer Efendımız</i> “Emanete hıyanetlik eden (bir) kimse, münafıklardan olur diyor Peygamber Efendimiz.” (K: 12)</p>	<p>emanətə xəyanət eləmək: Emanete ihanet etmek, emanet olarak bırakılan şeyi titizlikle korumamak (Altaylı, 2005: 230a).</p>
<p>eti tükilmah (Eti dökülmek) “Münasebetsiz bir söz, davranış vs. karşısında çok utanmak, hicap duymak; nefret etmek.” -<i>Eti tükilmah; yanı çoḥ utanêsen ha</i> “Eti dökülmek; yani (hoş olmayan söz vs. karşısında) utanç duyuyorsun ha!” (K: 1)</p>	<p>əti tükülmək: 1- Zayıflamak. 2- Liyakatsiz, edebe aykırı bir hareket vs. karşısında kendinde mahcubiyet hissetmek, çok utanmak. 3- Nefret etmek, iğrenmek (Altaylı, 2005: 236a).</p>
<p>etimi töyhme! (Etimi dökme!) “Beni utandırma, mahcup etme, rezil etme! anlamlarında bir uyarı ve tehdit ifadesi.” -<i>Se Allah'an gëdoyüze etimi töyhme de!</i> “Allah’ımı seversen git o tarafa (kendi işine bak) beni (bu saçma sapan sözlerinle) rezil etme!” (K: 3)</p>	<p>ətimi (ətimizi) tükme! Utandırma, mahcup etme! Yüzümüzü kızartma! (Altaylı, 2005: 236).</p>
<p>ezan vërmah (Ezan vermek) “Ezan okumak” -<i>Bi ezan vër namaze қаһаḥ</i> “Bir ezan oku (da) namaza duralım.” (K: 5)</p>	<p>əzan vermək: Ezan okumak (Altaylı, 2005: 238a).</p>
<p>gëri qeyitmah ~ qeytmah “Geri dönmek, gerisin geri dönmek.” - <i>Nêrdesen? Tëz gëri qeyit!</i> “Neredesin? Çabuk geri dön!” (K: 3)</p>	<p>geri qayıtmaq: Geri dönmek (Altaylı, 2005: 246a).</p>

<p>gəri kıytermaħ (Geri döndürmek) “Geri döndürmek; kovmak, geçi çevirmek.” - <i>Bilmeyem niye bizim davetimizi gəri kıyterit?</i> “Bizim davetimizi neden geri çevirdiğinin (davetimize icabet etmediğinin) nedenini bilmiyorum?” (K: 28)</p>	<p>geri qaytarmaq: Geri çevirmek. 1- Kovmak, geri çevirmek. 2- Aldığı parayı vs. ödemek, geri vermek. 3- Engel olmak, gelişmesine, ilerlemesine engel olmak (Altaylı, 2005: 246a).</p>
<p>helva çalmaħ (Helva çalmak) “Helva yapmak, kavurmak.” - <i>Mesela biri ölande helva çaleriħ</i> “Mesela birisi öldüğü zaman helva pişiririz.” (K: 1)</p>	<p>halva çalmaq: Helva pişirmek (Altaylı, 2005: 271b).</p>
<p>havar³ çeyhmaħ (Havar çekmek) “Canı yandığı, zor durumda olduğu için “havar havar” diye var gücüyle bağırarak, imdat istemek, yardıma çağırarak.” - <i>Men bine binni vurdum var ya; ya bu nece havar çekedê sen göreydin</i> “Ben buna bir tanesini (bir tokat ya da yumruk) vurdum var ya! Ya bu nasıl (da) ‘havar’ diye bağırdı, sen görseydin.” (K: 5)</p>	<p>havar çekmək: İmdat istemek, imdat istemek için bütün gücüyle bu kelimeyi söyleyerek bağırarak (Altaylı, 2005: 273b).</p>
<p>heyfını ~ heyfını⁴ çıħarmaħ (Hıncını çıkarmak): Öcünü almak, hırsını, hıncını almak.” - <i>Valla bu sende kalmadê; men sennen heyfımı açecam!</i> “Valla bu sende kalmayacak (yanına kâr kalmayacak); ben senden hıncımı alacağım!” (K: 11)</p>	<p>hayfını almaq (çıxarmaq): Hıncını almak, acısını çıkarmak (Altaylı, 2005: 274a).</p>
<p>hepse düşmaħ (Hapse düşmek) “Hapse düşmek, hapsedilmek, hapse atılmak.” - <i>Külbaş gëtdi namusu için hepse düşdê</i> “Zavallı gitti namusu için hapse düştü.” (K: 16)</p>	<p>həpsə düşmək (həps edilmək): Hapsedilmek, hapse atılmak, hürriyetten mahrum edilmek, hapse düşmek (Altaylı, 276: 276b).</p>
<p>atran patran⁵ ~ hatran patran konuşmaħ / danişmaħ (Saçma sapan konuşmak) “Haddini aşacak şekilde konuşmak, ileri geri konuşmak.” - <i>Èle baħdım atran patran konuşmağê başledı çıħdım geldim</i> “Öyle baktım ileri geri konuşmaya başladı, çıktım geldim.” (K: 5)</p>	<p>hətəren pətəren danişmaq: İleri geri konuşmak (Altaylı, 2005: 280b).</p>
<p>hevesı kaçmaħ (Hevesi kaçmak) “İsteği kalmamak, şevki kırılmak.” - <i>Daha hevesim kaçdı hêş bi şê de isdemeyem</i> “Artık hevesim kaçtı hiçbir şeyde istemiyorum.” (K: 14)</p>	<p>hevəsi qaçmaq (soyumaq): Hevesi kaçmak, hevesi kırılmak, şevki kırılmak, isteği kalmamak (Altaylı, 2005: 280b).</p>
<p>heyfi ~ heyfi gelmaħ (Hayfi gelmek) “Elinden çıkarmak istememek, harcamaya, işletmeye vs. gönlü razı olmamak, esirgemek, kıyamamak; acımak, merhamet etmek.” - <i>Valla dedim satecam; ama heyfım geldê vazğışdım</i> “Valla dedim (evi) satacağım; ama içimden gelmedi (acıdım, kıyamadım) (sonra) vazgeçtim.” (K: 33)</p>	<p>heyfi gelmək 1) Bir şeyi xerclenmek, işletmek, vermek istememək, əsirgəmək. 2) yazığı gelmək “acımak” (ADİL E-K, ss. 346b-347a).</p>

³ Havar kelimesine DS’de “yaygara, çığlık, imdat” anlamlarıyla yer verilmiştir; imdat anlamında Van da tanık olarak gösterilmiştir (DS III, 2019: 2309a).

⁴ Hayıf kelimesi DS’de yoktur; TDK *Türkçe Sözlük*’te şu anlamlarla yer almaktadır: “1. Haksızlık, insafsızlık. 2. Acınma, üzülmə. 3. ünl. “Vah, heyhat, yazık” anlamlarında kullanılan bir söz” (TDK, 2011: 1070b). *Hınç, öç* gibi anlamlarla DS’ye eklenebilir önerisinde bulunuyoruz.

⁵ DS’de atran patran kelimelerine rastlanmaz. Bu veriler tanık gösterilerek, söz konusu tekrar grubuna Van kaynaklığında yer verilebilir.

<p>hër vërmaḥ / vèrmemah (Hayır vermek / vermemek) “Menfaati, yararı olmak / olmamak.” -<i>Ne zaman yuḥume Celadin gelse mene hês hër vermez ha!</i> “Rüyama ne zaman Celalettin gelse bana faydası dokunmaz ha!” (K: 3).</p>	<p>xeyir vermək: Menfaati olmak, faydası olmak (Altaylı, 2005: 288a).</p>
<p>hefselesi ~ hevselesi daralmaḥ (Havsalası daralmak) “Sabrı, tahammülü tükenmek, öfkelenmek, çabuk sinirlenmek.” -<i>Têz çih birden hevselem daraldı</i> “Çabuk çık buradan havsalam daraldı.” (K: 5)</p>	<p>hövsələsi daralmaḥ: Sabredememek, tahammül edememek, kendini tutamamak, sinirlenmek (Altaylı, 2005: 284a/b).</p>
<p>hird ~hır heşil étmaḥ / élemaḥ (Hurdahaş etmek / eylemek) “Hurdahaş etmek, ölesiye dövmek, vücudunda sağlam yer bırakmayacak şekilde dövmek, vurmak” -<i>Valla éle hird heşil éledım biraḥdım</i> “Valla vücudunda sağlam yer bırakmamacasına ettim (çok fena dövdüm), bıraktım.” (K: 20)</p>	<p>xurd xeşil etmək (eləmək): Hurdahaş etmek, ezik ezik etmek, vücudunda sağlam bir taraf bırakmamak (Altaylı, 2005: 293b).</p>
<p>hird ~hır⁶ heşil olmaḥ (Hurdahaş olmak) “Yere yapışırçasına ezilmek; çok fazla yorulmak; fena hâlde dayak yemek.” -<i>Araba eyağının usdunnen geçit, bismillah, eyağ hır heşil olı!</i> “Araba ayağının üzerinden geçmiş, Bismillah, ayağı hurdahaş olmuş!” (K: 37)</p>	<p>xurd xeşil olmaq: Hurdahaş olmak, 1- Anormal derecede dövülmek. 2- Haddinden fazla yorulmak. 3- Haddinden fazla ezilmek (Altaylı, 2005: 393b).</p>
<p>hüşı ~ hüşü ~ üşü⁷ başıne gelmaḥ (Akli başına gelmek) “Kendine gelmek, ayılmak; kendisine çeki düzen verip düzelmeye, doğruyu bulmaya başlamak.” -<i>Üşü başıne gelsın konierh</i> “Akli başına gelsin (ayılsın da) konuşuruz” (K: 7).</p>	<p>huşu başına gelmək: Ayılmak, akli başına gelmek, kendine gelmek (Altaylı, 2005: 284b).</p>
<p>hüşü ~ hüşı ~ üşü ~ üşı dağılmaḥ (Akli dağılmak) “Kendisinden geçip toparlanamamak, akli karışmak; unutmak; şaşkınlık içinde olmak, hayran kalmak.” -<i>Éle bi ev yapıt; gêt ba adamın üşü dağıle valla</i> “Öyle bir ev yapmış (ki) git bak insanın akı duruyor (şaşıyor, hayran kalıyor)” (K: K: 5); <i>Oḳkede bağıre üşüm dağıldı ya!</i> “O kadar bağılıyor ki aklım karıştı ya!” (K: 20)</p>	<p>huşu dağılmaq 1- Düşüncesini, aklını toparlayamamak, düşüncesi dağılmak. 2- Unutkan olmak (Altaylı, 2005: 284b).</p>
<p>hüşımı ~ hüşünü ~ üşımı ~ üşünü aparmaḥ (Aklını götürmek) “Aklını başından almak, şaşırtmak, hayran bırakmak; çok ses, gürültü vs.den ötürü akli karışmak.” -<i>Selim neḳkede konişe se Allah, sabahdenendé meim hüşümü aparıp</i> “Selim ne kadar da konuşuyor Allah’ını seversen, sabahtan beri (konuşa konuşa) aklımı aldı.” (K: 3)</p>	<p>huşunu aparmaḥ: Hayran etmek, meftun etmek, mest etmek, aklını başından almak (Altaylı, 2005: 284b).</p>

⁶ *Xurd- xeşil*, ADİL’de şu şekilde tanımlanmıştır: *Ézik ézik, xıncım-xıncım, sađ-salamat yer qalmamış, sınıq-sınıq* “ezik ezik, parça parça, sağlam yeri kalmamış, kırık kırık” (ADİL E-K, s.487a). DS’de bu tekrar grubuna rastlanmaz; ancak *çok yorulmak, güçsüz kalmak* anlamında *hurthaş olmak* deyimile karşılaşılmaktadır (DS III, 2019: 2445a). *Hird ~hır heşil* DS’ye Van tanık gösterilerle yukarıdaki anlamlarla eklenebilir.

⁷ Bu deyimde geçen *hüş ~üş* kelimesi Van ağzında *akıl, fikir* anlamındadır. DS’de bu kelimeye rastlanmaz. ADİL’de bu kelime *1. Diqet, fikir. 2. Mürgü, yarıyuxulu hal* anlamlarında geçmektedir (ADİL E-K, 2006: 405a/b).

<p>hüşını ~ hüşünü ~ üşını ~ üşünü başına yığmağ (Aklını başına toplamak) “Kendine gelmek, eski hatalarından ders çıkarıp aklını kullanmak, düşünmek.” -<i>Tezze üşünü başına yığıt, diye me gidëyem çalışım</i> “Yeni aklını başına toplamış, ben gidiyorum çalışayım, diyor.” (K: 1)</p>	<p>huşunu başına yığmaq aklını toparlamak, düşünmek, kendine gelmek, ölçüp biçmek (Altaylı, 2005: 284b).</p>
<p>hüşını ~ hüşünü ~ üşını ~ üşünü yığ başan! (Aklını topla başına!) “Kendine gel, aklını başına al, kendini toparla anlamlarında kullanılan bir uyarı ifadesi.” -<i>Hüşün yığ başan, sen de herhın üşahleı kımın evlen tēzkenı</i> “Aklını başına al, sen de herkesin çocukları gibi yaşın geçmeden evlen!” (K: 14)</p>	<p>huşun yığ başına! Aklını başına al! Anlamında bir uyarı ifadesi (Altaylı, 2005: 284b).</p>
<p>hucum ~ hücüm çeyhmağ (Hücüm çekmek) “Saldırmak, üzerine yürümek, zarar vermek amacıyla üzerine atılmaya, saldırmaya çalışmak” -<i>Ula bahdım mene hucum çekë; dedım sen men o engin ge bireye sen!</i> “Ulan (bir de) baktım bana saldırmaya çalışıyor; senin ben o suratını (s...) sen (hele) buraya bir gel (bakayım), dedim.” (K: 26)</p>	<p>hücüm çekmæk 1 bak. Hücüm etmek (1- düşmanın üzerine yürümek, hamle etmek. 2- Kötü bir niyetle bir şeyin veya bir şahsın üzerine yürümek, üzerine atılmak. 3- Aniden üzerine atılmak, baskın yapmak. 4- Aç gözlülükle yemeğe saldırmak, süratle yemek. 5- İlerleyerek büyük bir sahayı kaplamak, sarmak, alana yayılmak). 2- Hep beraber bir şeye doğru yürüyüp gitmek (Altaylı, 2005: 285a).</p>
<p>işden güşden ~ güjden étmağ / élemağ (İşten güçten etmek / eylemek) “İşinden etmek, işinden alıkoymak, oyalamak, meşgul etmek.” -<i>Sabahdendı gelıt, meni de işden güşden étdı!</i> “Sabahtan beridir gelmiş, beni de işimden gücümünden alıkoymuş!” (K: 1)</p>	<p>işden gücdən elemek: İşinden etmek (Altaylı, 2005: 310b).</p>
<p>işdi kezadı! (İştir kazadır!) “Olur ya, diyelim ki, öyle zannedelim ki! gibi anlamlar da bir ifade.” -<i>Èle işdı kezadë, diyah sen evlendın; pare olmesen nece edesen?</i> “Öyle diyelim ki sen evlendin; paran olmazsa ne yapacaksın?” (K: 28)</p>	<p>işdi qazadı! Olur ya! (Altaylı, 2005: 311a).</p>
<p>işim yohdë (İşim yoktu) “Ben ilgilenmem, uğraşamam, uğraşacak ve ayıracak zamanım yok anlamında kullanılan bir ifade.” -<i>Hëş ~ hëş sennen işım yohdı menım</i> “Benim seninle hiç işim olmaz, seninle ilgilenmem.” (K: 5)</p>	<p>işim yoxdur Karışmıyorum, (karışma), bana (sana) ne beni (seni) ne ilgilendirir (Altaylı, 2005: 314a).</p>
<p>işine gétmağ (İşine gitmek) “Başkasının işiyle ilgilenmemek, ona müdahale etmemek.” -<i>Abë se Allah'an sen gët işan ya!</i> “Abi, Allah'ımı seversen benim işime karışma (kendi işinle ilgilen) ya!” (K: 20)</p>	<p>işine getmæk Başkasının işine karışmamak (Altaylı, 2005: 314b).</p>
<p>itilip⁸ gétmağ (Yitip gitmek) “Kaybolmak, def olup gitmek, bir yere gidip dönmek.” -<i>Ya dı itil gët ya</i> “Ya hu, de (gözümün önünden) kaybol del!” (K: 6)</p>	<p>itib getmæk 1- Başka şeyler içinde, arasında eriyip gitmek, kaybolmak. 2- Bir yere gidip dönmek, yok olmak. 3- Yok olmak, erimek (Altaylı, 2005: 318a).</p>

⁸ *İtilmek* fiili DS'de de Iğdır ve Kars tanık gösterilerek *def olmak* anlamıyla verilmiştir (DS IV, 2005: 2569b). Bu tanıklar arasında Van da eklenebilir.

İtilmek fiili ADİL'de *Çıxıp getmæk, redd olup getmæk, uzaqlaşmaq, gözden yox olmaq; getmæk* “çıkıp gitmek, def olup gitmek, uzaklaşmak, gözden yok olmak; gitmek” anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca fiilin Van ağzındaki gibi emir şekline de yer verilmiştir: *itil, itil cehennemə, şeklinde redd ol... çakil gət!* “kaybol, cehenneme git, def ol, çek git!” (ADİL EK, 2006.: 610b).

gét nehire ge ahıre (Git nahıra gel ahıra) “Başka görevi varken bunu yapmayıp sürekli başka işlerle meşgul olmak; sürekli çalışmak, başka şey yapmaya zaman ya da fırsat bulamadan, başka şey öğrenmeye vakit bulamadan çalışmak.”

-*Ne yapësen? Valla ne yapım daye, işde gét nehire ge ahıre* “Ne yapıyorsun? Valla ne yapayım işte git nahıra gel ahıra.” (K: 5-20)

gic ~ gij étmaħ / élemaħ (Gic etmek / eylemek) “Sersemletmek, çok konuşmak, gürültü yapmak vs.den ötürü karşıdaki insanın aklını karıştırmak, başını ağrıtmak, usandırmak, bıktırmak.”

-*Valla okkede konişë adamı gic édë* “Valla o kadar konuşuyor ki insanın kafasını allak bullak ediyor.” (K: 19)

gicliĝi / gijliĝi⁹ tutmaħ (Ahmaklığı tutmak) “Bir şey yapmakta, söylemekte vs. dengesiz hareketlerde bulunmak, aptallığı tutmak, ahmaklaşmak.”

-*Ula abë sein gëne gijliĝin tutdı, diyiyem minübüs kaçde gelë?* “Ulan abim senin yine ahmaklığın mı tuttu; minibüs saat kaçta geliyor diyorum.” (K: 44)

gözinen / gözleinen yëmaħ (Gözüyle / gözleriyle yemek) “Sert sert, kin dolu, öfke dolu bakış atmak, bakmak.”

-*Ba mene nëce baħë, az ħalë gözleinen ye menü* “Bak bana nasıl bakıyor; (o kadar kinle bakıyor ki) az daha gözleriyle yiyecek beni.” (K: 1)

gözlei kellesine / kelleye çıħmaħ (Gözleri kellesine / kelleye çıkmak) “Çok öfkelenmek, sinirlenmek, öfkeden gözlerini olağandan fazla açmak.”

-*Su suvarëdiħ, mene dëdi o besdelei de tut; men de dëdim sein besdelein men tutmëyem. Biraz sora geldi, baħdım gözlei kelleye çıħıt...* “Sulama yapıyorduk, bana dedi ki bizim besteyi tut (suyun önüne set çek); ben de dedim ki senin besteni ben tutmuyorum. Biraz sonra geldi baktım gözleri kellesine çıkmış (çok öfkelenmiş).” (K: 20)

...gözünde ħalmaħ (Gözünde kalmak) “Muradına, istediğine, arzusuna kavuşamamak.”

-*He şampiyon olëdız da; Allah’a ħurban olım ële gözızde ħaldë!* “He şampiyon oluyordunuz da. Allah’a kurban olayım, arzunuzda öyle bir kavuşamadınız (ki)!” (K: 5)

get naxıra, gəl axıra: Geceli gündüzlü durmadan çalışmak (Altaylı, 2005: 246).

gic etmək (elëmək): Bıktırmak, usandırmak, şaşırtmasına sebep olmak, aklını karıştırmak (Altaylı, 2005: 247b). *Beynini yormaq, təngə gətirmək, bezikdirmək, çaşdırmaq, baş-beynini aparmaq* “beyini yotmak, daraltmak, bezdirmek, şaşırtmak, baş beyinden götürmek (sersem etmek)” (ADİL E-K, 2006: 243b).

gicliyi tumaq: Ahmaklaşmak, ahmak tarafı tutmak (Altaylı, 2005: 247a).

gözü ilə yemək:¹⁰ 1- Pür dikkat bakmak, dikkat kesilmek, yiyecekmiş gibi bakmak. 2- Sert sert bakmak (Altaylı, 2005: 360a).

gözü (gözləri) kəlləsinə (kəlləyə) çıxmaq 1- Çok sinirlenmek, öfkelenmek. 2- Haddinden fazla hayret etmek, fazla hayret etmek, hayretten dona kalmak, hayretten gözleri fal taşı gibi açılmak (Altaylı, 2005: 260a).

...gözündə qalmaq: İsteği, arzusu yerine gelmemek, muradına erememek (Altaylı, 2005: 262a).

⁹ Deyimde yer alan *gic / gij* kelimesine DS’de *gij* şeklinde ve “aptal, ahmak; çabuk kızan adam” anlamlarıyla rastlanmaktadır (DS III. 2019: 2075b). DS’deki tanımlar arasında Van yok; bu deyiimi de göz öñüne alarak Van da burada tanık olarak gösterilebilir; ayrıca kelimenin *gic* şekline de yer verilebilir. Kelimeye ADİL’de de *gic* şeklinde ve *axmaq, səfəh, ağıldan kəm, sarsaq* “ahmak, sefih, aklı kıt, sarsak” anlamlarında geçmektedir (ADİL E-K, 2006: 243b).

¹⁰ Van ağzında Azerbaycan Türkçesindeki ilk anlam görülmez; ikinci anlamsa ortaktır.

<p>gözünde ~ gözünde kıymak (Gözünde bırakmak): “Amacına, hedefine, arzusuna, muradına ulaşmasına engel olmak, sevindirmemek, mutlu etmemek.” -<i>Sen dur men onun gözünde kıyacam; diyi göra hep bu saltanatı sureca</i> “Sen bekle, ben onun bu mutluluğunu bozacağım; sanıyor ki hep bu saltanatı sürecek.” (K: 5)</p>	<p>gözündə qoymaq: Arzusunu, niyetini, isteğini yerine getirmemek, mutlu etmemek, sevindirmemek (Altaylı, 2005: 262a).</p>
<p>gözüne ~ gözüne gelmemak (Gözüne gelmemek): “Etki etmemek; para, mal vs. harcamalarında eli sıkı olmamak, istediği gibi kullanmak.” -<i>Valla hêş gözime gelmez</i> “Valla (parayı istediğimi gibi harcarım da) hiç etkilenemem (bile).” (K: 13)</p>	<p>gözüne gəlməmək (girməmək) 1- Umurunda olmamak, etki etmemek. 2- Bir şeyi çok olduğundan istediği gibi kullanmak (Altaylı, 2005: 263a).</p>
<p>gözünün kabağıne gelmak (Gözünün önüne gelmek) “Hayal edilmek, gözünde canlanmak, göz önüne getirilmek.” -<i>Her kə o gözümün kabağıne geler, meim yarı canım gider</i> “Ne zaman ki o, gözümün önüne gelse benim yarı canım gider (çok üzülürüm).” (K: 7)</p>	<p>gözünün qabağına gelmek: Gözünün önüne gelmek, zihninde canlandırmak (Altaylı, 2005: 265b).</p>
<p>gözü ~ göze / gözleri seçmemak (Göz / gözleri seçmemek) “Gözleri bir şeyi iyi görememek, ayırt etmekte zorlanmak, iyi görememek, görüşü zayıf olmak.” -<i>Sen Allah bi ge bu ineyi saple. Meim gözleim seçmê!</i> “Allah’ını seversen şu iğneyi sapla (ipi iğneye sapla); benim gözlerim iyi görmüyor!” (K: 1)</p>	<p>gözü seçməmək: Zorlukla ayırt etmek, iyi görmemek, görememek, görme yeteneği zayıf olmak (Altaylı, 2005: 261a).</p>
<p>gözü ~ göze usdunde ~ üsdunde olmak (Gözü üstünde olmak) “Bir zarar gelmesin diye bir şeyi ya da kimseyi koruyup gözlemek, devamlı gözlemek, onun için kaygılanmak.” -<i>Se hêş merahê etme gözüm ineyin usdunde</i> “Sen hiç meraklanma, gözüm ineğin üstündedir.” (K: 26)</p>	<p>gözü üstündə olmaq: Devamlı olarak nezaret etmek, gözü üzerinde olmak, korumak, onun için kaygılanmak (Altaylı, 2005: 261).</p>
<p>gözün usdunde ~ usdunde ole / olsun! (Gözün üstünde ola / olsun!) “Bak, koru, göz kulak ol! anlamlarında bir rica ifadesi.” -<i>Men yemeyh yapane kede sene zehmet gözüm Muhammed’in usdunde ole he?</i> “Ben yemek yapana kadar sana -sana zahmet- Muhammed’e göz kulak ol, olur mu?” (K: 149)</p>	<p>gözün (üstündə) olsun: Korumak, himaye et, bak! (Altaylı, 2005: 261b).</p>
<p>qabal¹¹ tutmak / almak (Kabal tutmak / almak): “Götürü almak, bir işi belli bir ücret karşılığında yapmayı üstlenmek, üzerine almak.” -<i>Bireleı hammu men qabal tutmişem</i> “Buraların hepsini ben götürü almışım.” (K: 11)</p>	<p>qabal tutmaq: Bir şeyi belirli bir şey karşılığında yapıp bitirmeyi anlaşarak üzerine almak, bir işi üstlenmek (Altaylı, 2005: 343b).</p>
<p>qabar tutmak / bağlemek (Kabarcık tutmak / bağlamak) “Çok çalışmaktan ötürü ellerinin içi nasır tutmak, nasırlaşmak; ellerinin içi su toplamak, su kabarcıklarıyla dolmak.” -<i>Görösen elleim nece qabar bağliyt?</i> “Görüyor musun ellerim nasıl (da) nasır bağlamış?” (K: 20).</p>	<p>qabar bağlamak 1- Nasır tutmak, çalışma vs.den dolayı sertleşmek, nasırlaşmak. 2- Su toplamak, su kabarcıkları oluşmak (Altaylı, 2005: 343b).</p>

¹¹ DS’de *qabal almak* “götürü almak, tümüne pazarlık edip almak” deyimi yer almaktadır (DS IV, 2019: 2581a); ancak tanıklar arasında Van yoktur; yukarıdaki deyim de göz önüne alınınca Van’ın da DS’de tanıklar arasına alınabileceği söylenebilir.

<p>ķane bēlemaķ (Kana belemek) “Kan içinde bırakmak, vurup kana boyamak.” -<i>Yanı vurup aķzı burnunu daķıtıp ķane bēlemaķ</i> “Yanı vurup, aķzı burnunu daķıtıp kana belemek.” (K: 14)</p>	<p>ķana bēlēmek: Kana bulamak, vurmak, kanına boyamak, kan içinde bırakmak (Altaylı, 2005: 347b).</p>
<p>ķane bēlešmaķ¹² (Kana bulašmak) “Kan içinde bırakmak, kana boyamak, vurulup kanın içinde kalınmak” -<i>Eyndı, senı inšalla ķane bēlešesen diyi; oķķede acız ēdesen ya</i> “(Kana belemekle) aynıdır, seni inšallah kanın içinde kalasın diyor (herhangi birisi); o kadar rahatsız ediyorsun ki (birisini).” (K: 1)</p>	<p>ķana bēlēšmāk: Kana bulanmak, vurularak kan içinde kalmak (Altaylı, 2005: 347b).</p>
<p>ķan ētmaķ / ēlemaķ (Kan etmek / eylemek) “Aralarında kan olmak, birisini katletmek, öldürmek, vurmak; büyük sorunlara, felaketlere yol açmak, sebep olmak.” -<i>Bilmēyem niye bızden ķüst; diyesen ķan ēlemišē</i> “Bilmiyorum (ki) neden bizden küsmüş; sanki birbirimizi vurmuşuz (adam öldürmüşüz).” (K: 28)</p>	<p>ķan elēmāk (etmāk) 1- Kan dökmek, birini öldürmek, birini vurmak, kan dökmek. 2- Şiddet göstermek, çok zarar vermek, felakete sebep olmak (Altaylı, 2005: 346a).</p>
<p>ķerķışı tutmaķ (Kargışı tutmak) “Bedduası tutmak, tesir etmek” -<i>Valla babalein ķerķışı tutē</i> “Valla babaların bedduası yerine geliyor.” (K: 28)</p>	<p>ķarķış tutmaķ: Güya bedduası tesir etmek (Altaylı, 2005: 356a).</p>
<p>ķan utdurmaķ ~ uddurmaķ (Kan yutturmak) “Hayatını zehir etmek, çok acı, işkence vs. vermek” -<i>Valla daha mene ķan utdurduz!</i> “Valla artık hayatı bana zehir ettiniz!” (K: 1)</p>	<p>ķan uddurmaķ: Hayatını zehir etmek, ıstırap ve işkence içinde yaşamasına sebep olmak (Altaylı, 2005: 347a).</p>
<p>ķapılerden yıģılmemaķ (Kapılardan yıģılmamak) “Gezip tozmaktan ötürü evini ihmal etmek, komşulara vs.ye çok gitmek, eve az gelmek.” -<i>Be ķapılerden yıģılē gele eve</i> “E kapılardan yıģılıyor mu (ki) eve gelsin?” (K: 1)</p>	<p>ķapılardan yıģılmamak: Komşularda kalmak, eve az gelmek, dilencilik etmek (Altaylı, 2005: 351b).</p>
<p>ķarnı doymaķ (Karnı doymak) “Doymak; maddi olarak iyi duruma gelince birtakım kibirli hareketlerde bulunmak.” -<i>Yanı maaşı işē šē olit, işi hoš olit ķarnı doyt, he he kibirlenme var</i> “Yanı maaşı işi şey olmuş, işi hoš olmuş, evet evet kibirlenme var.” (K: 14)</p>	<p>ķarnı doymaķ: Karnı doymak 1- Doymak. 2- Maddi durumu iyileştikten sonra kibirlenmek, aşırı hareketler yapmak, liyakatsiz davranışlarda bulunmak (Altaylı, 2005: 357a).</p>
<p>ķarnı doymemaķ (Karnı doymamak) “Açlık, sefalet çekmek, doyunca yiyememek, refaha, mutluluğa tam anlamıyla erememek, rızkı kıt olmak” -<i>Anaye senene diyanın hēš ķarnı doyer?</i> “Anaya sana ne diyen kimse daima açlık çeker (rızkı kıt olur).” (K:5)</p>	<p>ķarnı doymamaķ ac qalmaķ, açlıķ çekmāk, doyunca yemēmāk: “Aç kalmak, açlık çekmek, doyunca yememek” (ADİL Q-R, 2006: 60a).</p>

¹² *Beleşmek* kelimesine DS’de “hantallaşmak; yere yuvarlanmak” anlamlarıyla rastlanmaktadır (DS I, 2019: 615a). Söz konusu deyimde görülen *boyanmak, bulaşmak, belenmek* gibi anlamlar da Van tanık gösterilerek verilebilir.

<p>kaş / kaşleni aldırmaḥ (Kaş / kaşlarını aldırmaḥ) “Kaşlarındaki fazla ya da düzensiz türleri aldırmaḥ, kaşlarına şekil vermek, inceltmek.” -<i>Kaşları de aldırıt; diyesen bekê kardaşının toyidê!</i> “Kaşlarını da aldırıtmiş; sanki (kendi) kardeşinin düğünüdür!” (K: 1)</p>	<p>qaş aldırmaq: Kaş aldırmaḥ, kaştaki fazla tüyleri çekip almak işi, kaşı belirli bir şekle getirmek (Altaylı, 2005: 359a).</p>
<p>kaş / kaşleni almaḥ (Kaş / kaşlarını almaḥ) “Kaşlarındaki fazla tüyleri almaḥ, kaşlara düzen vermek, inceltmek.” -<i>Men bi Heci'den sorecam göra kaş almaḥ niye günahde</i> “Ben bir Hacı’dan soracağım, bakalım kaş almak neden günahdır?” (K: 7)</p>	<p>qaş almaḥ: Kaş almaḥ, kaşa düzen vermek (Altaylı, 2005: 359a).</p>
<p>kisesinnen gêtmaḥ (Kesesinden gitmek) “Kendi cebinden gitmek, ödemek, elinden çıkarmak, kaybetmek” -<i>O zaman hammu sein kisenen gideca</i> “O zaman hepsi senin cebinde gidecek (kaybedeceksin).” (K: 10)</p>	<p>kisəsindən gêtmək: Kesesinden gitmek, kaybetmek, elinden çıkmak (Altaylı, 2005: 332a).</p>
<p>qotur / qotur¹³ tutmaḥ (Kotur tutmaḥ) “Vücudunda yaralar çıkıp sürekli kaşınmak” -<i>Qotur tutmaḥ; yanı yaredê, adamın üz göze yare olê</i> “Kotur tutmak; yani yararır. İnsanın yüzü gözü yara olur.” (K: 14)</p>	<p>qotur tutmaq: Uyuz olmak (Altaylı, 2005: 376a).</p>
<p>Kur'an'e el basmaḥ (Kur'an'a el basmak) “Kur'an'a el basıp yemin etmek.” -<i>Kur'an'e el basım meim hêş bi şêden heberim yoḥdı</i> “Kur'an'a yemin olsun ki benim hiçbir şeyden haberim yoktur.” (K: 7)</p>	<p>Quran'a el basmaq: Kur'an'a yemin etmek (Altaylı, 2005: 381b).</p>
<p>kurt düşmaḥ (Kurt düşmek) “Kurtlanmak, bozulup çürümek.” -<i>Be bu ete êle kurt düşit; yeyilmez kı verin ite go gide</i> “E bu et bozulmuş; yenmez ki (artık) verin köpeğe gitsin.” (K: 29)</p>	<p>qurt düşmək: Kurtlanmak, bozulmak (Altaylı, 2005: 382a).</p>
<p>lal êlemaḥ (Lal eylemek) “Vurarak ya da sözlü olarak birisini konuşmasına, ses çıkarmasına imkân vermemek, susturmaḥ.” -<i>Valla nece koydım lal êledım</i> “Valla nasıl vurdum lal ettim.” (K: 20)</p>	<p>lal eləmək: Susturmaḥ, konuşmamaḥ, konuşmasını yasaklamak (Altaylı, 2005: 388b).</p>
<p>leḥ¹⁴ yımırte (Kof yumurta) “Bozulmuş, içi çürümüş yumurta.” -<i>Leḥ yımırte; yanı içi bozulan yımırte, onu aterih gide</i> “Bozuk yumurta; yani içi bozulan yumurtadır, onu atarız.” (K: 1)</p>	<p>lax yumurta: 1- Bozuk yumurta. 2- Güvenilmez kimse (Altaylı, 2005: 388a).</p>

¹³ Söz konusu *qotur* kelimesine DS'de de “uyuz hastalığı (insan ve hayvanlarda)” anlamıyla rastlanmakta ve tanıklar arasında Van da bulunmaktadır (DS IV, 2019: 3938b). ADİL'de kelime şu şekilde tanımlanmıştır: *Heyvanlarda ve bəzən insanlarda yoluxucu dəri xətalıy (bu xəstəlikdə dəridə xırda səpmə əmələ gəlir və çox şiddətli qaşınma olur)*. 2. *Qotur xedeliyine tutulmuş; qoturlu, qoturu olan* (ADİL Q-R, 2006: 188a/b). Görüldüğü üzere ADİL'deki tanımla Van ağzında verdiğimiz tanım aynıdır.

¹⁴ DS'de *lak*, *lāk* şekillerinde ve “bozuk yumurta; içi geçmiş kavun, karpuz, çürük meyve” anlamlarında geçmekte ve tanıklar arasında Van da yer almaktadır (DS IV, 2019: 3060b). Buraya kelimenin *leḥ* şekline de yer verilebilir.

leçeyim¹⁵ başan (Leçeğim başına!) “Sen de beni kınadığın bu kötü durma düşesin, benim yaşadığım bu acıyı yaşayasın anlamında bir tepki ve aynı zamanda beddua ifadesi.”

-*Leçeyim başan; yanı sen meni kınıyêsen, bu durum inşallah sein de başan gelsin annemindedê*
“Leçeğim başına; yani sen beni kınıyorsun (ya), senin de başına gelsin inşallah demektir.” (K: 2)

leçeyim başan (başıva, başına)! 1- Kadınların genelde cesaretsiz erkekler için kullandığı bir hakaret ifadesi. 2- Tanrı seni de benim durumuma düşürsün (ilence) (Altaylı, 2005: 389b).

rüt¹⁶ êtmaḥ / élemaḥ (Çıplak etmek) “Soymak, elbiselerini çıkarmak”

-*Rüt éledim, şamran'de çimdirdim* “Elbiselerin çıkartıp Şamran'da yüzdürdüm.” (K: 1)

lüt eləmək: Soymak (Altaylı, 2005: 392a).

rüt ıryan ~ üryan olmaḥ (Çırlıçıplak olmak) “Soyunmak, elbiselerini çıkarmak.”

-*Baḥdım antirede rüt üryan olıt mene baḥê; dedım bu köpeyh meen niye baḥê!* “Baktım antrede çıplak olmuş bana bakıyor; dedim bu köpek (soyu) bana neden bakıyor!” (K: 1)

lüt üryan olmaq: Anadan doğma olmak, soyunmak (Altaylı, 2005: 392a).

muradını gözünde ~ gözünde qoymaḥ (Muradını gözünde bırakmak) “Arzusuna, muradına, istediğine ulaşmasına engel olmak, izin vermemek.”

-*Sen dur men sein muradın gözünde qoymedım eye!*
“Sen bekle, eğer ben senin muradına engel olmazsam!..” (K: 5)

muradını gözündê qoymaq: Muradına ermesine engel olmak (Altaylı, 2005: 406b).

oyaḥ olmaḥ (Uyanık olmak) “Uyanık olmak, kalmak.”

-*Ba oyaḥ olun ha, deprem meprem oler...* “Bakın, uyanık olun ha; deprem meprem olur...” (K: 1).

oyaḥ olmaq: Uyanık olmak (Altaylı, 2005: 428b).

özını ~ özine göze saḥmaḥ (Özünü göze sokmak) “Başkalarının dikkatini çekmek, gözüne girmek için çabalamak; (genelde) yapmacık hareketlerde bulunmak.”

-*Sen de herḥ kımın bira yaman ol, özın müdirın gözine soḥ da!* “Sen de başkaları gibi yaman ol; müdürn gözüne gir da!” (K: 3)

özünü göze soxmaq: Başkalarının dikkatin çekmek için didinip durmak (Altaylı, 2005: 437b).

özını ~ özine öldürmaḥ ~ öldürmaḥ (Özünü öldürmek) “Kendisini aşırı çalışıp, çabalayıp yıpratmak, mahvetmek; bir kimseyi bir şeye inandırmak için çok fazla didinmek, yeminler etmek.”

-*Niye özın bıḳkede öldürêsen, bu yétumne için se Allah'an?* “Sen neden bu kadar çalışıp da kendini mahvediyorsun (sana hayrı dokunmayacak) bu çocuklar için mi?” (K: 43)

özünü öldürmək: 1- Çok eziyet çekmek, çok uğraşmak, çalışmak. 2- Bir konuda yemin billah etmek (Altaylı, 2005: 438a).

özını ~ özünü soyuğa vërmaḥ (Özünü soğuğa vermek) “Üşütmek, kendini üşütmek, soğuk almak.”

-*Özın soyuḡe vermesen oınçın ösgürêsen* “Kendini üşütmüşsün; onun için öksürüyorsunuz.” (K: 1)

özünü soyuğa vermək: Soğuk almak, üşütmek (Altaylı, 2005: 438b).

¹⁵ DS'de *leçek* kelimesi “yün atkı; tülben başörtüsü; sargı bezi” anlamlarında geçmektedir (DS IV, 2019: 3070b); ancak tanıklar arasında Van yer almamaktadır. Buraya Van'ın da eklenebileceğini öneriyoruz.

¹⁶ Azerbaycan Türkçesinde görülen ve “elbiselerini tamamen çıkarmış, çıplak, üryan; ağaçsız, bitkisiz, kuru” gibi anlamlara gelen *lüt* (ADİL Q-R, 2006: 274a) Van ağzında *rüt* “çıplak, üryan, üstsüz, soyunmuş” şeklinde ve anlamlarında geçmektedir. DS'de *lüt* ya da *rüt* kelimelerine rastlanmaz; burada söz konusu kelime *rüt* şekliyle Van tanık gösterilerek DS'de yer alabilir.

özünü ~ özünü tutmaḥ / özünü ancaḥ / zor / zor bela tutmaḥ (Özünü tutmak / özünü zor, ancak, zor bela tutmak) “Kendine hâkim olmak, kötü şey yapmaktan kendini alıkoymak”

-*Valla özümü ele ancaḥ tutdum* “Valla kendime zar zor hâkim oldum.” (K: 5)

özünü ~ özünü yemaḥ (Özünü yemek) “İsteddiği, umduğu, beklediği şeyler gerçekleşmeyince çok üzülme, içermek; birisine kin, haset duymak, çekememezlik etmek.”

-*Bu külbaş daha özümü yedi ya!* “Bu zavallı kendini yedi bitirdi ya!” (K: 6)

özünü ~ özünü yormaḥ (Özünü yormak) “Kendini heba etmek,, yormak, boş yere yıpranmak, çalışıp didinmek.”

-*Men çalışsecam it kurt yiye; niye özümü yorëyem be!* “Ben çalışacağım it kurt (etraftakiler) yiyecek; e (o zaman) neden kendimi boşu boşuna yıpratıyorum, yırtıyorum.” (K: 5)

pehıllıḡını / pehıllıḥ etmaḥ / elemaḥ (Hasetçilik etmek) “Kıskanmak, çekememek.”

-*Bi tene araba almışem ele onun pehıllıḡını edele?* “Bir tane araba almışım, öyle ondan dolayı mı bana haset ediyorlar?” (K: 38)

pehıllıḡı¹⁷ tutmaḥ (Hasetçiliḡi, cimriliḡi tutmak) “Birisini herhangi bir başarısı vs. için çekememek, ona haset etmek; cimrilik etmek.”

-*Gene nedı pehıllıḡın tut!* “Yine ne oldu (da) haset etmekteisin!” (K: 20)

şetancılıḥ / şetannıḥ etmaḥ / elemaḥ (Şeytanlık / şeytancılık etmek) “Haber yaymak, casusluk etmek, birisinin sözünü, haberini başkasına taşımak.”

-*Tamam hüş hüş şetancılıḥ eleme!* “Tamam sus sus şeytancılık eyleme! (K: 42); *Ne olurse olsun adam gele şetannıḥ eleme* “Ne olursa olsun insan casusluk etmemeli.” (K: 5)

cin torı¹⁸ (Cin toru) “Örümcek aḡı.”

-*Duvarle hammı cin torı tutmuşdı* “Duvarlarda hep örümcek aḡı vardı” (K: 14).

şeytanın ~ şetanın de / bile aḥlıne gelmez (Şeytanın da / bile aklına gelmez) “Öyle şeyler yapmış, düşünmüş ki herkes hayretler içinde kalmış, nasıl yaptıḡına, düşündüḡüne anlam vereme olmuş anlamında deyim.”

-*Ula sen gör ba neler danışe, valla şetanın bile aḥlıne gelmez* “Ulan sen gör bak neler konuşuyor, valla şeytanın bile aklına gelmez.” (K: 43)

özünü tutmaq: 1- Gayrimeşru yollarla zenginleşmek. 2- Kendine, hislerine hâkim olmak, sabır göstermek (Altaylı, 2005: 439a).

özünü yemaḥ: 1- Üzüntü, keder vs.den çok zayıflamak. 2- Kendi istediḡi gibi olmayan, yürüyemeyen bir iş için çok üzülme (Altaylı, 2005: 439a).

özünü yormaḥ: Boşu boşuna uğraşmak, didinmek, çalışmak (Altaylı, 2005: 439b).

paxıllıḡını etmæk (elәмæk): Haset etmek, kıskançlık etmek, çekememek (Altaylı, 2005, 440a).

paxıllıḡı tutmaḥ: Haset etmek, kıskançlık etmek, çekememek (Altaylı, 2005: 440a).

şeytancılıḡ / şeytanlıḡ әlәмæk (etmæk): Birine haber etmek, casusluk yapmak, habercilikle uğraşmak (Altaylı, 2005, ss. 487b/489a).

şeytan toru: Örümcek aḡı (Altaylı, 2005: 487a).

şeytanın da aḡlına gelmez: Şeytanın da aklına gelmez, herkesi hayret düşürecek hareket iş, düşünce vs. için kullanılır (Altaylı, 2005: 487b).

¹⁷ Deyimde yer alan *paḥıl* kelimesine DS’de *pahal*, *paḡıl* ve *paḥıl* şekillerinde “elinden iş geldiḡi halde yapmayan, savsaklayan, tembel; cimri; bencil, kıskanç; inatçı; ters, aksi” anlamlarında rastlanmaktadır (DS V, 2019: 3381b/3382a). ADİL’de söz konusu kelime şu şekilde tanımlanmıştır: *Başkasının üstünlüğüne, xobaxtliyinä, rifahına, müvaffeqiyetinä, qabaḡa getmesine dözmäme, bundan dilxor olma, acıqlanma; gözügötürmәzlik, dargözlik* “başkasının üstünlüğüne, iyi talihine, refahına, başarısına, öne geçmesine dayanamama, bundan üzüntü duyan, öfkelenme; cimrilik” (ADİL Q-R, 2006: 556a).

¹⁸ İnanışa göre cinler evlerin duvar köşelerinde bulunurlarmış; örümcekler kurdukları aḡlarla onları yakalarmış. Bundan doolayı *cin toru (aḡı)* isimlendirmesinin dayanaḡı budur.

teppiyh¹⁹ vurmaḥ (Tepik vurmak) “Tekme atmak, tekmeyle vurmak.”

-*Ula ile ineye yahleşmeyın ha; adame teppiyh ~ tepiyh vurê* “Ulan o ineğe yaklaşmayın ha; insana tekmeyle vuruyor! (K: 36)

təpik vurmaq: Tekme savurmak, tekme ile vurmak (Altaylı, 2005: 501b).

tike²⁰ tike êtmaḥ / elemaḥ (Tike tike etmek / eylemek) “Parça parça, lokma lokma etmek, küçük parçalara ayırmak, ufalamak.”

-*Tike tike êtmaḥ; mesela diyisen eti tike tike éledım, eyhmeyın arasına koydım* “Tike tike etmek; mesela, ekmeği tike tike (küçük küçük) parçalara ayırdım, ekmeğin arasına koydum.” (K: 1)

tike tike ələmək (etmək): Parça parça etmek, ufak ufak yapmak (Altaylı, 2005: 505b).

usdune evlenmaḥ (Üstüne evlenmek) “Üzerine evlenmek, kuma getirmek.”

-*Köpeyh, gidıt bi tene de Berna'nın usdune evlenit; kocenin behdı yoḥdı diyile...* “Köpek (herif), Berna'nın üzerine kuma getirmiş; kocanın merhameti, sadakati yoktur, diyorlar (da)...” (K: 3)

üstünə evlənmək: Üstüne evlenmek, eşinin üzerine kuma getirmek (Altaylı, 2005, 528a).

üz göz êtmaḥ / elemaḥ (Yüz göz etmek / eylemek) “Bir kimseyi başka irisiyle karşı karşı getirmek, tartışmalarına, münakaşa etmelerine, olmuşuz şekilde konuşmalarına yol açmak.”

-...*Yeter kı menı onnene üz göz élemeyın* “...Yeter ki beni onunla yüz göz etmeyin.” (K: 3)

üz göz ələmək (etmək): Yüz göz etmek, münakaşa ettirmek, karşı karşıya getirtmek (Altaylı, 2005: 529b).

üz koymemaḥ (Yüz koymamak) “İnsan içine çıkaracak hâl bırakmamak, haysiyetini zedelemek, yüz bırakmamak.”

-*Daha mende üz koydıle be çılıḥım insan içine* “Artık bende yüz mü bıraktılar (ki) insan içine çıkayım.” (K: 5)

üz qoymamaq: 1- Aradaki perdeyi kaldırmak, yüz bırakmamak. 2- Yüz çevirmek, bir daha gitmemek (Altaylı, 2005: 530a).

üzün ağ ole / olsun! (Yüzün ak ola / olsun!) “Kötü bir şey olmasını temenni eden kimsenin, istediği olunca ‘ne mutlu sana, sevin, istediğin oldu’ şeklinde söylenen bir serzeniş ve kınama ifadesi.”

-*Ya bi şê tökıt, ya bi pislıḥ yapıt, diyı üzün ağ olsun* “Ya (etrafa) bir şey dökmüş ya bir pislik yapmış, yüzün ak olsun, diyor (birisi).” (K: 1)

üzün ağ olsun! Yüzün ak olsun! 1- Yapılan bir iş karşılığında söylenen teşekkür, alkış. 2- Yapılan kötü bir hareket veya davranış karşısında söylenen serzeniş (Altaylı, 2005: 533a).

üzünnen / üz gözünnen nur tökılmaḥ (Yüzünden / yüz gözünden nur dökülmek) “Nur yüzlü, mübarek yüzlü olmak.”

-*Diyesen Allah'ım éle üz gözünnen nur tökilé* “Allah'ım, sanki yüzünden gözünden nur saçılıyor (mübarek yüzlüdür).” (K: 1)

üzündən (üz gözündən) nur tökülmək (yağmaq): Yüzünden gözünden nur yağmak, ihtiyar ve nur yüzlü olmak (Altaylı, 2005: 533b).

üzün kere olé / olsun! (Yüzün kara ola / olsun!) “Yüzün ak olmasın gibi anlamlarda kullanılan bir tür beddua ifadesi.”

-*Yanı diyile ya Allah'ın huzurunde de üzün kere olsun* “Yani diyorlar ya Allah'ın huzurunda da yüzün kara olsun!” (K: 15)

üzün qara olsun! Yüzün kara olsun! İlenme, azar ifadesi olarak kullanılır (Altaylı, 2005: 533a).

¹⁹ DS'de Van da kaynaklar arasında gösterilerek söz konusu kelime *tepiḥ* ve *tepiḥ* şekillerinde, “tekme” anlamında geçmektedir.

²⁰ *Tike* kelimesi DS'de 1. Parça, dilim, lokma (genellikle et, ekme, peynir vb. için). 2. Azıcık anlamlarında geçmektedir (DSV, 2019: 3931b-3932a). DLT'de *tikü* biçiminde tanımlanan bu kelime *et parçası* anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 880).

üzüne dëmah (Yüzüne demek) “Bizzat kendisine söylemek, şikâyetini, derdini, söyleyeceği şeyi veya rahatsızlık duyduğu herhangi bir şeyi bir kimsenin yüzüne karşı söylemek.”

-*Èle üzlene dedim valla sızın insaniyetdiğiz yoħdı* “İnsaniyetliklerinin olmadığımı öyle yüzlerine karşı dedim valla.” (K: 7)

üzine tıdırmaħ (Yüzüne tükürmek) “Hakaret etmek, yüzüne karşı hakaretler savurmak, tükürmek.”

-*Ulan dedim heyasız, adam èle bira utaner ya; sora èle üzüne tıdırım çıħdım geldim* “Ulan hayasız, insan öyle biraz utanır ya, dedim; sonra yüzüne tükürdüm geldim.” (K: 33)

üzüne tıdırmem / tıdırmissen / tıdırmezler (Yüzüne tükürmem / tükürmezsin / tükürmezler) “Çok çirkin, asla yüzüne bile bakmam / bakmazsın.”

-*Buyün rüt rüt gezèle; en fazla yırımı sene sora kimse üzlene tıdırmiyca!* “Bugün çıplak çıplak geziyorlar; en fazla yirmi sene sonra kimse yüzlerine (bile) bakmayacak.” (K: 20)

üzünü ağ etmaħ / èlemaħ (Yüzünü ak etmek / eylemek) “Birisinin yüzünü kara çıkartmamak, gururlandırmak, verilen işi hakkıyla yerine getirmek.”

-*Dı üzümüzi ağ ele ha görım sene* “De haydi yüzümüzü kara çıkartma a, göreyim seni!” (K: 5)

vurdu daşe çıħdı başe (Vurdu taşa çıktı başa) “Bir şeyi bitirip tüketen, her şeyi kaybedenler, har vurup harman savuranlar için kullanılan bir ifade.”

-*Vurdi daşe çıħdı başe; yani her şeyi bitirè, koymè elinde bi şè kale, tıfağım dağıtımak de diyile* “Vurdu taşa çıktı başa; yani (birisi) her şeyi bitiriyor, elinde bir şey kalmasına imkân bırakmıyor, ocağını dağıtmak da diyorlar.” (K: 3)

zefd ètmaħ / èlemaħ (Zapt etmek / eylemek) “Bir toprağı, tarım arazisini elde edip işlemek; bir yere sahip olmak, elinde tutmak, elinde bulundurmak.”

-*Ba birelei de hammı Mehemed zefd èdit* “Bak buraları da hepsini Muhammed işliyor (toprakları elde etmiş, işletiyor).” (K: 18)

zar ètmaħ / èlemaħ (Zar etmek / eylemek) “Acı acı bağırarak, acıdan, incinmeden vs.den ötürü feryat figan etmek.”

-*Odi yatağè düşıit, gèt ba külbaş nèce zar èdè* “İşte yatağa düşmüş (ağır hastadır), git bak nasıl (da) feryat ediyor zavallı.” (K: 13)

zay ètmaħ / èlemaħ (Zayi etmek / eylemek) “Zayi etmek, mahvetmek; boşa harcamak.”

-*Sen niye özün boşıne zay èleşen?* “Sen kendini neden mahvediyorsun (buna gerek var mı)?” (K: 10)

üzüne (dik) dëmek (söylëmək): Yüzüne karşı söylemek, bir kimsenin kusurunu veya onunla ilgili düşüncesini, kendisi için beslenen düşünceyi yüzüne söylemek (Altaylı, 2005, 534a).

üzüne tıpürmək: Yüzüne tükürmek, hakaret etmek (Altaylı, 2005: 534b).

üzüne tıpürmërəm: Çok çirkin için söylenir (Altaylı, 2005: 535a).

üzünü ağ etmək (elëmək): Verdiği vazifeyi, işi yerine getirerek onu mahcup etmemek (Altaylı, 2005: 535a).

vurdu daşa çıħdı başa: Her şeyi yitiren, her şeyi kaybeden insanlar için kullanılır (Altaylı, 2005: 541a).

zaft elëmək: 1- Toprağı işlemek, ekip biçmek. 2- Zapt etmek, durdurmak, hareketini durdurmasını sağlamak (Altaylı, 2005: 560a).

zar etmək: Yanıklı yanıklı, hazin hazin ağlamak, figan etmek (Altaylı, 2005: 570b).

zay etmək / elëmək: Zayi etmek, mahvetmek, telef olmak (Altaylı, 2005: 571a).

zuqqum yiyesen! (Zıkkım yiyessin!) “Zehir zıkkım olsun, haram olsun! gibi beddua ve ilenme amaçlı kullanılan bir ifade.” **zeqqum yeyəsən!** zıkkımın olsun! kargıma, beddua, ilenme ifadesi (Altaylı, 2005: 573a).

-*Ala ala zuqqum yiyesen inşallah* “Al al zıkkım zehir olsun inşallah!” (K: 14)

zərer vurmağ (Zarar vurmağ) “Zarar vermek, zarara uğratmak.” Valla mene èle bi zere vurdu var ya o araba... “Valla o araba beni öyle bir zarar uğrattı ki... (K: 5). **zərər vurmaq:** Zarar vurmağ, zarara uğramasına sebep olmak (Altaylı, 2005: 574a).

SONUÇ

Azerbaycan Türkçesi, sadece Azerbaycan sınırları içinde değil; aynı zamanda Türkiye’de özellikle Doğu Anadolu sahasındaki ağızlarda da gerek ses gerek şekil bilgisi özellikleriyle etkili olmuştur. Azerbaycan Türkçesinin izlerini, ses ve şekil bilgisi dışında söz varlığı açısından da Türkiye’deki ağızlarda takip etmek mümkündür. İşte bu ağızlardan birisi de Van ağzıdır. Van Ağzı Doğu grubu ağızları içerisinde bir Türkiye Türkçesi ağzı olarak değerlendirilmektedir. Bu ağzıda birçok Azerbaycan Türkçesi unsuru söz konusudur. Ancak zaman geçtikçe Türkiye Türkçesi ve ağızlarının tesiriyle bu unsurlar seyrekleşmeye başlamış. Bugün artık Van ağzı Azerbaycan Türkçesi temelinde gelişen bir Türkiye Türkçesi ağzı olma özelliğine sahip olmaya başlamıştır.

Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinin, Van ağzındaki izleri deyimler özelinde söz varlığı açısından ele alınmıştır. Deyimlerin en önemli özelliklerinden birisi, bünyesindeki kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanılmasına karşı olan direncidir. Bu özelliği, deyimlerin dilin yaşını belirlemede ve yazı dili ile ağızlar arasında olsun, farklı yazı dilleri arasında olsun söz varlığı ortaklığının tespitinde oldukça önemli veriler sunmasını sağlamıştır. Azerbaycan Türkçesinde yer alan deyimlerin bazılarında Van ağzında da rastlanmaktadır. Çalışmada yaklaşık olarak 110 deyim her iki dilde ortak olarak kullanılmıştır. Bu sayı, Azerbaycan Türkçesinin söz konusu ağızdaki izlerinin deyimlerde takip edilebildiğini göstermesi ve geçen zamana rağmen aynı şekilde kalmasını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Deyimlerin kalıplaşma özelliği sayesinde Türkçenin bir dildeki izlerini başka bir dilde takip etmenin yolu açıktır. Çalışmada yer alan deyimler, Türkiye Türkçesi yazı dilinde rastlanmayan deyimlerdir. Hatta deyimlerde yer alan bazı kelimelere DS’de dahi tesadüf edilmemektedir. Mesela Azerbaycan Türkçesinde *hateran pateran konuşmak* şeklinde Van Ağzında ise *atran patran konuşmak* şeklinde geçen deyimdeki *atran patran* tekrar grubundaki kelimeler; Van ağzında *lüt*, Azerbaycan Türkçesinde *lüt* şeklinde ve “elbiselerini tamamen çıkarmış, çıplak, üryan; ağaçsız, bitkisiz, kuru” anlamlarında geçen kelimeler; *xurd- xeşil*, “ezik ezik, parça parça, sağlam yeri kalmamış, kırık kırık” tekrar grubundaki kelimeler ve hem Azerbaycan Türkçesi hem Van ağzında çokça kullanılan, deyimlerde de rastlanan *hüş ~üş* “akıl, şuur” kelimeleri bu tür söz varlıkları arasındadır.

Van ağzı ve Azerbaycan Türkçesindeki 110 deyim, bazı küçük ses değişiklikleri olanlar da dahil, 107 tanesi kelimesi kelimesine benzerdir. Diğer 3 deyimde ise kelime değişiklikleri görülmektedir. Ses değişikliği gösteren deyimler şunlardır: Van ağzı: *İtilip gétmağ* “defolup gitmek, kaybolmak”, *cin tori* “örümcek ağı”, *atran patran konişmağ* “haddini aşacak kadar, bilip bilmeden konuşmak.” Bu deyimler Azerbaycan Türkçesinde şu şekillerde görülmektedir: *Şeytan toru*, *tıp gétmaq*, *hətərən pətərən danışmaq*. Bunlar arasında özellikle *cin toru* / *şeytan toru* deyimlerindeki *cin* / *şeytan* kelimeleri dikkat çekicidir.

Her iki dildeki deyimlere çeşitli kalıplarda rastlanmaktadır. Bu kalıplar şunlardır: **1. Çeşitli yardımcı fiillerle kurulan deyimler:** 1. *Zerer vurmağ* / *zərer vurmaq* “zarar vermek”, *üzünü ağ etmağ* / *ələmağ* “üzünü ağ etmək (eləmək) “verdiği vazifeyi, işi yerine getirerek onu mahcup etmemek” gibi. **2. Cümle kalıbında olanlar:** *Vurdu daşe çıxdı başe* / *vurdu daşa çıxdı başa* “her şeyi yitiren, kaybeden (kimse)”, *üzüne tıtırmerem* / *üzüne tüpürmərem* “Çok çirkin olanlar için söylenir”, *şətanın de* / *bile ahlıne gelmez* / *şeytanın da ağına gelməz* “Şeytanın da aklına gelmez, herkesi hayret düşürecek hareket iş, düşünce vs. için kullanılır”, *gözün usdinde olsun* / *gözün (üstündə) olsun* “Koru, himaye et, bak!” **3. Beddua kalıbında olanlar:** *Üzün kere olsun!* / *üzün qara olsun!* “yüzün kara olsun!”, *ləçəyim başan* / *ləçəyim başan (başıva, başına)*! “Tanrı seni de benim durumuma düşürsün.” **4. Dua kalıbında olanlar:** *Üzün ağ olsun!* / *üzün ağ olsun!* “yapılan bir iş karşılığında söylenen teşekkür, alkış.” **5. İsim tamlaması kalıbında olanlar:** *Cin tori* / *şətan toru* “örümcek ağı.” **6. Sıfat tamlaması kalıbında olanlar:** *ləh yumurte* / *lax yumurta* “bozuk yumurta”, *burnu fırtıqlı* “burnu sümüklü, pinti; suratsız, çirkin.” **7. Edat**

grubu kalıbında olanlar: *Başın tükü kede / başının tükü (tükləri) (sayı) (qədər)* “haddinden çok fazla, çok, sayılamayacak kadar.” **8. Tekrar grubu kalıbında olanlar:** *Dilsiz ağızsız / dilsiz ağızsız* “dili ağızı yok, zavallı, biçare, sessiz kimse.” Bunlar arasında özellikle ilk maddede yer alan deyimlerin sayısal fazlalığı dikkat çekicidir.

Van ağzında kullanılan ve Azerbaycan Türkçesi izlerini taşıyan deyimlerin sayısı şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Bu deyimler, Van ağzında Azerbaycan Türkçesi izlerinin devam ettiğini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın ağız çalışmaları özelinde Türk diline küçük de olsa bir katkı sunması umulmaktadır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurul Başkanlığı

Karar Tarihi: 11.05.2023

Belge Numarası: 15636

KAYNAKÇA

- Altaylı, S. (2015). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Prestij Matbaası
- Azərbaycan Mili Elmler Akademiyası. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*. Bakü: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Bulak, Ş. (2021). Van Küresin Ağzı ile Azerbaycan Türkçesinin Ortak Özellikleri. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(44), 1553-1568.
- Buran, A. & Alkaya, E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2019). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı 1-2* (7. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi* (I. Baskı). İstanbul: Bayrak Basım, Yayım Tanıtım.
- İlker, A. (1997). *Batı grubu Türk Yazı Dillerinde Fiiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2022). *Anadolu Ağızları Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Derleme Sözlüğü (II, III, IV, V)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KISALTMALAR VE ÇEVİRİ YAZI HARFLERİ

- Az. : Azerbaycan Türkçesi
- bk. : Bakınız
- DLT : Dîvânü Lugâti't-Türk
- DS : Derleme Sözlüğü
- TDK : Türk Dil Kurumu
- vs. : ve sair
- è : Kapalı /e/ ünlüsü
- h̄ : Hırıltılı /h/ ünsüzü
- ķ : Arka damak /k/ ünsüzü
- yh : /h/ sesini karşılar
- ə : Azerbaycan Türkçesindeki kapalı /e/ sesini gösterir
- q : Azerbaycan Türkçesinde arka damak /k/ sesini gösterir

Tablo 2: Derleme Esnasında Görüşülen Kaynak Kişi Listesi

Kaynak Kişi	Adı-Soyadı	Yaşı	Öğrenim Durumu	İkamet Yeri
K:1	Güneş Akman	56	Okuryazar değil	Van-Merkez
K:2	Zafer Baştürk	43	Lise mezunu	Van- Abdurrahmangazi Mah.
K:3	İsmet Akman	84	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K:5	Halit Akman	56	İlkokul mezunu	Van-Merkez
K: 6	Sinan Akman	44	İlkokul mezunu	Van- Yeni Mah.
K: 7	Kezban Demiray	58	Okuryazar değil	Van-Köprüler Mah.
K:10	Kenan Demiray	37	Lise mezunu	Van-Köprüler Mah.
K:11	Alaaddin Akman	56	İlkokul mezunu	Van-Yeni Mah.
K: 12	Makbule Aydemir	64	Okuryazar değil	Van Merkez
K:13	Memo Tunçay	84	Okuryazar değil	Van Köprüler Köyü
K:14	Fulya Baştürk	35	Okuryazar değil	Van- Abdurrahmangazi Mah.
K:15	Memet Baştürk	89	Okuryazar değil	Van- Kasımoğlu Köyü
K: 16	Sultan Gültaktı	89	Okuryazar değil	Van Merkez
K: 18	Çerkez Tarhan	81	İlk okul mezunu	Van Köprüler Köyü
K:20	Tayfun Akman	33	İlkokul mezunu	Van- Köprüler Mah.
K:26	Bahaeddin Demiray	65	Okuryazar değil	Van-Merkez
K:28	Necla Akman	63	Okuryazar değil	Van-Edremit
K:29	Vahide Tunçay	57	Okuryazar değil	Van-Köprüler Köyü
K:30	Sultan Tunçay	80	Okuryazar değil	Van Köprüler Köyü
K: 41	Meliha Kızıldeniz	56	Okur yazar değil	Van Köprüler Köyü

